

BÍRÓ FERENC

A TITKOS BÚ POÉTÁJA DAYKA GÁBOR, 1768–1796

SZEGED

1991

HU ISSN 0324-6523 Acta Univ. A. József Nom.
HU ISSN 0586-3708 Acta Hist. Litt. Hung.

BÍRÓ FERENC

A TITKOS BÚ POÉTÁJA*
DAYKA GÁBOR, 1768–1796

Dayka Gábor a magyar irodalom legszomorúbb életű költői közé tartozik. Szegény család szülötte, apja Miskolcon volt szabómester (egyébként nyomorék: „sánta szabó”-nak hívták), édesanyja pedig főzni járt gazdag házakhoz. Ő maga — hogy tanulhasson — az egri papneveldebe lépett, noha sok jel utal rá, hogy a rendkívül tehetséges diák hajlamaitól idegen volt az egyházi pálya: a komor falak egy érzéki viharoknak kitett, az előmenetelre szenvedélyesen törekvő, erőteljes irodalmi ambíciókat is tápláló fiatalembert zárták el a külvilágtól. Ezek az ambíciók hozták meg számára Kazinczy Ferenc barátságát, a jövőendő irodalmi vezér 1790 táján őt szerette a legjobban és becsülte a legtöbbre pályatársai közül. Barátságuk dokumentumai mindazonáltal csak töredékesen maradtak ránk, Kazinczy ugyanis 1794-ben — letartóztatása előtt — elégette a hozzáírott leveleket, félvén, hogy azok rossz kézbe akadnak, a jóbarát „láncokból kikölti gondolkodását nyilváná teszik” s az így „szerencséjét” eljátszva kivettetik hivatalából. Dayka ekkor már ugyanis tanári pályán működött. Az iskolát maga hagyta ott ugyan, de úgy, hogy kényszerhelyzetbe hozták s ehhez ő alaposan hozzájárult. Nyugtalan és lázadó szellem volt, 1790-ben — például — az egyik főszereplője annak a küzdelemnek, amely a diákság és a fanatikus hitszónok, Szaitz Leó Mária között zajlott le. Ez azonban nem mond ellent annak — s erre még vissza kell térni —, hogy következetes szabadgondolkodó sem vált belőle. Életrajzára vonatkozó tudásunk hézagos és bizonytalan, az adatok inkább csak a külső viszonylatokra vonatkoznak: ez a becsvágyó fiatalember a későbbiekben alkalmi tanerőként oktatott Lőcsén és Ungvárott s korai halálában vélhetően nem csak tüdőbaja, hanem egy szerencsétlen házasság viszontagságai is közrejátszottak. E tragikusan rövid és zaklatott életpálya első pillanására is érthetővé teszi, hogy Dayka Gábor költészetében megszólalnak, sőt, meghatározó szerepet játszanak az elementáris szomorúság hangjai. Ez a szomorúság határozza meg a képet, amely az irodalmi közvéleményben róla él: ő az érzelmesség legjellegzetesebb magyar képviselőinek egyike, erről az irányzatról nem lehet szólni költészetének számbavétele nélkül.

Ha azonban kissé közelebbről vesszük szemügyre az élet és az életmű között szinte önmagától kínálkozó összefüggést, akkor az korántsem tűnik annyira egyértelműnek. Itt először egy némileg meglepő körülmény ölik a szemünkbe, nevezetesen: Dayka költészetének legjellegzetesebb és egyben legjelentősebb részlegében végtelen fájdalom szól ugyan, ennek ellenére: a kortársak és a közvetlen utókor reagálásában nincs különösebb nyoma a sajnálatnak, de még az együttérzésnek sem. Ez éppen azért tűnhet fel, mert amennyire sanyarú volt Dayka élete, annál szerencsésebben alakult utóélete. A XVIII. századvég korán elhunyt magyar irodalmárai közül alighanem Daykának jutott a legtöbb a

* A magyar irodalom a felvilágosodás korában Csokonaitól Faludig című monográfia részlete.

halál utáni dicsőségből, amiben nyilván döntő, de semmiképpen sem kizárólagos szerepet játszott az ifjúkori barát, Kazinczy Ferenc. Az 1800 utáni idők irodalmi vezérének a börtönből való kiszabadulása után a legsürgősebb teendői közé tartozik a hajdani társ műveinek sajtó alá rendezése s ebben korántsem csak a baráti szeretet gesztusát kell látnunk. Dayka árnya a széphalmi mester irodalmi harcainak egyik s talán a leggyakrabban megidézett fegyvertársa volt. A halott barát az élő Virág Benedekkel és Kis Jánossal együtt képviselték azt a költészeteszményt, amely Kazinczy számára érvényben volt s amelyet Debrecen ízlésével éppen úgy szembe lehetett állítani, mint Kisfaludy Sándoréval. Dayka költészete azonban nem csak a nyelvújítási harc központi szereplőjének szolgált mintaként s vált normáinak egyik legsikeresebb foglalatává, de elismeréssel szóltak róla mások, így olyan szigorú és igényes kritikusok is, mint Kölcsy Ferenc vagy Bajza József. Dayka nem túl terjedelmes életművet tehát a közvetlen utókor mértékadó literátorai kivételes becsben tartották s állandó hivatkozási alap volt számukra, de — nem tartották őt tragikus költőnek, róla szólva az életműnek ez a vonatkozása szinte fel sem merül. Ebből a szempontból különösen jellemző Kazinczy magatartása, aki — láttuk — nem csak személyesen ismerte a fiatalon elhunyt költőt, de kortársai közül alighanem ő állt a legközelebb hozzá, mégis: gyakran beszél ugyan a jóbarátról, nem vagy alig-alig ejt viszont szót a jóbarát szenvedéseiről. Az ő jelzője Daykára a „kedves” (németül is: „der liebliche Dayka”), számára mint a poétai kifejezőerő mestere volt a fontos, a halálos szenvedés költőjében ő lényegében kizárólag a „tudós”, a „classikus tisztaságú” és a „grammatisch korrekt” poétát látta. S bár másképpen ítélte meg, de hasonlóképpen értékelt Kölcsy is, aki befejezetlenül maradt kritikájában az elemi erejű szenvedély szerencsés időben érkezett költőjével, Himfyvel szemben Daykáról szólva fel sem veti, hogy ő az elemi erejű szomorúság költője lenne — számára a korán elhunyt poéta a nyelvi kifejezőerőért való újkori küzdelem sikeres, talán legsikeresebb képviselője, főleg azért szerepel a viszonylag gyakran és pozitív hangsúllyal emlegetett példák között, mert „gonddal szép” s éppen innen származik hibája is: „sokhelyt csak szép és csinos”. Dayka megítélésének XX. századi történetében s napjainkban is az a felfogás tekinthető meghatározónak, amely — elismerve érdemeit, de — nem osztja már ugyan Kazinczy és Kölcsy lelkesültségét Dayka életművét illetően, viszont egyetért az elődökkel abban, hogy a szomorú életű költőt nem tekinti egy megélt szomorúság énekesének. Szerb Antal szerint Dayka olyan költő volt, aki inkább csak vágyakozott az érzelmek után, Baróti Dezső számára pedig e költészetnek olyannyira a technikai vonatkozásai tűnnek elő élesen, hogy Dayka poétai tevékenységét a „matematikai feladatmegoldás”-hoz hasonlíttja.

Daykától mintegy ötven költemény maradt ránk s ha ezt az egész — vagy közelítőlegesen egész — életművet figyelmesen elolvassuk, akkor könnyen adunk igazat ama nézetnek, amely nem tragikus költőként értelmezi őt. Először talán az ölik a szemünkbe, hogy a drámaian komor verseket meglehetősen eltérő poétai világ is körülveszi. Így nem sok köze van a fájdalmas hangulatokhoz a komplikált érzelmi életet kifejező, ezért némileg túlsúlyos, de igen színvonalas anakreontikájának — a *Phyllis* például egy szerelmei között dönteni nem igazán tudó férfi és két kedvese között feszülő viszonyt villantja fel: a kilenc soros alkotás a tömörség és a kifejezőerő mesterműve. Izléses és gonddal formált alkalmi verseiből egy valóban kedves, társaságkedvelő és baráti kapcsolatait nagy érzelmi átéléssel ápoló fiatalember arcvonásai tűnnek elő. A Kazinczyhoz fűződő barátság legszébb dokumentuma az 1794. január 31-én írott búcsúvers („Indulsz Tokajnak édenébe...”), amely érzelmes és fájdalmas hangulatú ugyan, de ugyancsak nincs köze a másutt harsogó szomorúsághoz. S valóban: nem illeszkedik jól az elviselhetetlen szenvedések által gyötört lélekhez az a — mondhatni szenvtelen — szakértelem sem, amellyel ő a költői

mesterséghez viszonyult. Sok jel utal arra, hogy Dayka a hatáselemeket kutató, azokkal tudós módra számoló költők közé tartozik: nem csak önálló nézetet alakít ki a verselés kérdéseiről, de látható tudatossággal kutatja vagy próbálgatja költői kifejezés lehetőségeit s ez a kísérletező kedv olyannyira szembeötlő, hogy Szabó Lőrinc a maga költészettörténetébe őt a „válogatók” közé sorolta be. A kísérlet, a próba, a keresés, a kifejezés — a „klasszikus tisztaság” — minél nagyobb tökélyének elérése érdekében vívott küzdelem költője, Ráday híve, akinek Kazinczy közvetítette a szent öreg tanításait. Dayka költői tudatosságára különösen éles fényt vet, ha kortársainak termésével szembesítve vesszük szemügyre verseit — szigorúan szerkesztett, többnyire élesen tagolt és határozott kontúrokkal rendelkező költeményeket írt akkor, amikor a költők, még a nagyon tehetséges költők sem mindig törődtek ezekkel a kontúrokkal. Az elmondottak alapján azonban esetleg hatáselemnek fogható fel az érzelmes tematika is, ami jó magyarázat lehet a közvetlén utókornak és a modern értelmezőknek a versekbe foglalt bánat iránti érzéketlenségére. Ez a kritikai attitűd sejlik elő a legjelentősebb kortárs, Csokonai Vitéz Mihály véleményéből is. Amikor Kazinczy sajtó alá rendezői munkáját segítő Csokonai részletesen leírja véleményét Dayka verseiről, akkor nem nehéz észrevenni, hogy éppen az egyik legfájdalmasabb hangulatot kifejező versről, *A rettenetes éj* című költeményről szóló mondataiban („Ez ám a poétai Nachtstück...”) ha bizonyos fenntartásokkal is, de benne van a mesterségbeli tudás feletti elismerés, ám nyoma sincs benne együttérzésnek, mondatai mögött időnként inkább ironia villog. Minden jel arra utal, hogy Dayka bánatos versei és szomorú élete között a korszak legnagyobb — s ugyancsak boldogtalan sorsú — magyar költője sem látott különösebb kapcsolatot.

Arra is gondolhatunk, hogy a Daykát személyesen ismerő, de életéről első kézből való információkkal rendelkező utókor érzéketlenségében gyakorlatias szemlélet nyilvánul meg: ők a korán elhunyt költőtárs maradandó értékű örökségét látták meg művében s ez volt a számukra a fontos, ennek ragyogásában halványultak el életének keservei — számukra annak volt jelentősége, hogy a versek által biztosítva van az örökkévalóság s egyebekre nemigen vesztegettek szót. Ebből a szempontból valóban mindegy, hogy az érzelmes tematika személyes bánatot fejez ki vagy egyszerűen toposz, az igazi vigasztalást a jóbarát életének szerencsétlenségére abban találták meg, ami számukra is a legfontosabb volt: a biztosra vett költői halhatatlanságban s ezt a mű biztosítja, nem pedig az élet. Ez a feltételezés nem zárható ki. A mai kor olvasója azonban — hiszen itt valóban egy költő legjobb és legjellegzetesebb alkotásairól van szó — mégiscsak tovább töpreng az élet és a mű viszonyán: a művekben olyan gyakran megszólaló kétségbeesés valóban hatáselem lenne vagy így s éppen így szólalna meg a (hiányzó) érzelmek utáni vágy? A kérdés jogosultságát megerősíti, hogy végül is feltűnik: az egyébként olyan kísérletező („válogató”) hajlamú költő itt mennyire *nem* kísérletezik: az ő szomorúsága valóban egyetlen motívum révén van jelen költészetében. S ez: az élet számára olyannyira terhes ütkös (megnevezhetetlen) bánattal, hogy a költő inkább a halált kívánja már, az véget vetne kibíratatlan szenvedéseinek. Annyi mindenesetre már az első pillantásra is belátható: annak, hogy Dayka viszonylag gyakran választja ezt a témát, olyan mentalitás a feltétele, amely kedvét leli az efféle, számunkra már túl teátrálisan jelenetezett lírai gondolatban. E mentalitás kialakulásának a folyamata természetesen aligha tisztázható, a rendelkezésünkre álló megnyilatkozások alapján azonban talán feltárhadjuk szerkezetét.

Az utókor értelmezőinek bizonyosan igaza van abban, hogy a költő valóban nem élt át folyamatosan ilyen rendkívüli mértékű lelki szenvedést, ennek ellenére, meggyőződésünk szerint Dayka költészetének érzelmes részlegében mégsem egyszerűen egy hatáselem alkalmazását kell látnunk. E végtelen fájdalom nem azonosítható ugyan Dayka leglé-

nyegesebb élettapasztalatával, de költészetének egészéből — úgy véljük — mégiscsak kiolvasható: a téma iránti vonzalom s a költő élettapasztalata között szoros kapcsolat van. Ennek feltárására kísérletet tehetünk, hiszen a versekben harsogó szomorúságnak a végletesség csak az egyik vonása. Dayka verseinek világában járva végül is feltűnik: vannak az első pillantásra talán kevésbé szembeötlő, mégis, jól kivethető és igen informatív elemei még. Erre vonatkozóan különleges jelentősége van *A virtus becse* című, 1791-ben keletkezett költeménynek s éppen azért, mert szó sincs arról, hogy egyértelmű szöveggel állnánk szemben. A költőnek voltak „szerencsés napjai”, amikor boldog volt, amikor lelke „nem magyarázható” örömbé süllyedt. Ám ezek a „boldog órák” a „semmiségbe tért időnek / Fejthetetlen zavarába dőltek” s ő hasztalan esdeklík utánuk. A vers szentenciával zárul: csak a virtus nyomdokain lehet eljutni a boldogsághoz — hajdan is ő hívta „mennyei vigasságra” tisztelőjét. A versbe foglalt helyzet tehát távolról sem egyenmű, de pontosabb, ha azt mondjuk: a költő leírt lélekállapota olyannyira bizonytalan, hogy nem tud (vagy nem is lehet) róla következetesen beszélni. Az utolsó versszakból — mint látható — egyértelműen az derül ki, hogy ama régi „szerencsés napokon” (amelyekből a második versszakra csak „órák” maradtak) a virtus nyomdokain lépdelve volt boldog. De ha birtokában van e tudásnak, akkor vajon miért „hasztalan” az esdeklés a boldogság tűnt ideje után? Mert így a boldogtalanság felpanaszolásával nem csak azt vallja — óhatatlanul — be, hogy eltávolodott a hajdani érényes élettől, hanem ennél többet és súlyosabbat is: számára immár nincs lehetőség visszatérni a helyes útra. Valami jóvátehetetlen következményekkel járó bűnt követett volna el közben? Maga a vers erről nem árulkodik, ha pedig vallatóra fogjuk az e szempontból tanulságos — s szerény terjedelmű életművének viszonylag tekintélyes hányadát kitevő — szövegeket, főleg a boldogtalanságról beszélő, nevezetes verset, *Titkos bú*-t, akkor gyakorlatilag kizárhatjuk ezt a feltételezést. A kérdést, amelyre tehát keressük a választ, a következő: milyen forrásból fakad a bánat, amelyről Dayka énekel? Dayka verseiben nem találkozunk olyan utalásokkal, amelyek valamilyen konkrét szomorúságra utalnának, ellenkezőleg, a panaszkodó Dayka fájdalmának éppen az az egyik leglényegesebb vonása, hogy „titkos”, azaz: meghatározatlan és így megnevezhetetlen. Ez a bánat éppen úgy támadhat a költőre a múltból („Talán újulnak régi szenvedéseim”), mint ahogy fenyegetheti őt a jövőben („Új lest hány a végzet”), sőt, forrása nem csak a külvilágban lehet, ébredhet — minden behatástól függetlenül — magának a költőnek a szívében is, amely „önmagának gyilkolója” lett: a szív tehát nem függ az ő akaratától, miközben az ő hogyléte nagyon is függ a szívtől. Ez nem lehet valamilyen jóvátehetetlen bűn és így veszteség miatt panaszkodó költő beszéde, hiszen egy ilyen panasz — lévén forrása múltbeli és a költőt a külvilág részéről érő esemény — nem engedhette volna meg azt a lebegő többértelműséget, amelyben a „titkos bú” előtűnik megmutatkozik. Az elmondottak alapján bizonyára joggal kockáztathatjuk meg az állítást: *A virtus becse* nem egy jóvátehetetlen következményekkel (mondjuk a vérbajjal) járó bűn okozta bánatról szóló vers, annak ellenére, hogy — ha nem is erre van kihegyezve — mégiscsak a bűntudat verse, hiszen arról szól, hogy a költő immár nem birtokolja azt a boldogságot, amelyhez csak a virtus (= az érény) útján lehet eljutni, sőt, „hasztalan” esdeklík e boldogság után.

Úgy is fogalmazhatunk: (már) hasztalan esdeklík olyan érény után, amely (újra) meg-hozhatná számára lelke nyugalmát. S ha tudjuk, hogy van olyan költeménye, amely éppen az érény ébresztette örömről szól — *Az én örömeim* című versből kiderül, hogy embertársai s általában a közjó érdekében való cselekedet boldogsággal tölti el —, akkor joggal merül fel a kérdés: vajon milyen virtus hiányáról szól ez a költemény? Ez nem lehet az állampolgár érénye, hiszen a közhasznú jótettek aligha voltak elzárva a költőtől. Annak a szomorúságnak a forrása, amelyről verseiben szól, nyilván egy másfajta, a polgári életköz-

rön kívül fekvő virtus hiánya lehet csak s ez a hiány immár végleges, ő nem képes többé visszatérni a hozzá vezető ösvényre.

Mit takar tehát e virtus? Úgy látjuk: értelme bele van rejtve a versekben feltáruló szomorúságba. Az ő bűjének mibenlétére adott lehetséges válaszban megpillanthatunk tehát egy lehetséges választ a virtus mibenlétére vonatkozóan is.

E szomorúság elsősorban egy feszültségre világít rá — az őt jellemző két legfőbb, tisztán és erőteljesen megmutatkozó tulajdonság között ugyanis feltűnő ellentét feszül. A „bű” egyik tulajdonsága — mint már volt róla szó — az, hogy nem meghatározható, azaz: „titkos” a költő számára is, hiszen nem képes arra, hogy megnevezze. Dayka költészetében ez a *je ne sais quoi* meglehetősen feltűnő szólam, olyannyira, hogy bánatának megjelenési módja befolyásolja örömének (egyébként ritka) megjelenését is: az ő öröme általában ugyancsak megkapja a „nem magyarázható” vagy a „kimagyarázhatatlan” jelzőt. De a szomorúság rejtekező, értelmezhetetlen, „titkos” volta mellett nem kevésbé feltűnő másik — s már ugyancsak emlegetett — vonása, nevezetesen: rendkívül intenzív, hallatlan erejű, az életet elviselhetetlenné tevő bánaról van szó. Mértékét mindennél jobban jellemzi, hogy a költő bizonyos és egyáltalán nem ritka pillanataiban — versei szerint — inkább a halált választaná a gyötrelmekkel teli élet helyett. E halálvágy legjellegzetesebb és jelentékeny költői erővel megfogalmazott verse *A rettenetes éj*, amely egy viharos éjszaka leírásával kapcsolja össze a szenvedéseknek véget vető halál utáni vágyát. Ez az éj ugyanis nem azért rettenetes, mert elszabadultak a természet erői, hanem mert úgy ér majd véget a vihar tombolása, hogy a versbéli „én” életben marad: „... Rémitő éjszaka / Ah — holnap ismét hajnalom hasad.” A vers korábbi változatában az „Ah” helyett a nyersen egyértelmű „Mert” szerepelt még. A bánat forrása tehát homályban marad, de annál élesebb fény vetül arra, hogy milyen szörnyű szenvedések kiváltója ez a megnevezni nem tudott érzés. Ez az ellentét így mindenképpen feloldozást kívánna, hiszen a szenvedéstől való menekülésnek legalábbis jól látszik a lehetősége: el kell oszlatni a „titkot” ama „bű” körül. A versek világában azonban nincs nyoma annak, hogy a költőt érdekelné ez az esély — a bánat végig rendkívüli mértékű és ugyanakkor homályos marad. Ez a különös kontraszt alkotja Dayka érzelmes verseinek fő témáját, erről szólunk legismertebb versei, *A rettenetes éj* és *Titkos bű*, de ez a motívum van jelen az *Esztendő első napja*, az *esthajnalhoz*, a *Kesergés* és a *Vigasztalás* című költeményekben is.

Éppen azért, mert ismétlődő motívumról van szó, valóban úgy tetszik, hogy Dayka e helyzethez valóban csak mint megversselhető (hiszen hatásos) témához, de nem mint életproblémához viszonyult, az újból és újból való felhasználásban egy, a hatáselemekkel operáló művész mesterkedését kell látnunk, mivel nem látjuk az erőfeszítésnek a nyomait, hogy oszlassa a titok ködét, amely beburkolja és hozzáférhetetlenné teszi a halálos szomorúságot. Ez magyarázza, hogy e szomorúságnak — miként a költő utóélete tanúsítja — nem volt igazi hitele s hogy legigényesebb olvasói (Csokonaitól Szerb Antalig át Baróti Dezsőig) tapintatosan ugyan, de hitetlenkedtek: akik *ekkora* bánatot ennyire *csak* mutatni akar, talán nem is igazán bánatos. Mégis: ha figyelmesen tanulmányozzuk tovább a költő szövegeit, akkor kialakulhat bennünk a meggyőződés: ez a motívum mégiscsak több és más volt Dayka számára, mint hatásos toposz. Ettől ugyan persze nem nő a szóban forgó versek esztétikai hitele, de értelmezhetővé válnak történetileg: egy élettapasztalat autentikus, noha nem adekvát dokumentumaiként állnak előttünk s nem mint a poétai mesterkedés termékei.

Láttuk, hogy *A virtus becé* című költemény kapcsolatot tárt fel a virtus elvesztése és a költőt kínzó elementáris szomorúság között. Feltételezésünk szerint ez lényeges és bizvást általánosítható információ: Dayka „titkos bű”-jának a forrása általában véve is a

virtus (vagy: az erény) elvesztésében található. A versek olyan bűn tudauról adnak hírt, amely bűnt a költő nem tud vagy nem képes bevallani. Dayka életének és életművének viszont vannak olyan tényei, amelyek lehetséges magyarázattal szolgálhatnak egy ilyen bűntudat kialakulásához s ahhoz is, hogy miért éppen így nyilvánul meg ez a bűntudat. Ehhez kiindulópontként két, egymásnak látszólag ellentmondó közléssel kell számot vetni. Dayka, mint azt barátja és életének tanúja, Bodnár Antal írja Kazinczy számára készített feljegyzéseiben, pap akart lenni. Vonatkozó mondatához („Mindenkor egyházi életre volt Daykának vágyódása”) Kazinczy jegyzetet fűzött: „Mert szegénylétén, különben nem tanulhatott”, amit nyilván úgy kell érteni, hogy kényszerűségből és nem meggyőződésből lépett erre a pályára. Megjegyzése mögött bizonyosan ott állnak azoknak a leveleknek a tanulságai, amelyek a fiatalkori társ „láncokból kikölti gondolkodását” mutatták meg számára s amelyeket ő éppen ezért égetett el a nehéz időkben. Úgy véljük, hogy Dayka helyzetének kulcsa s „titkos bűn”-jének a forrása abban van, hogy voltaképpen mind a két állítás igaz.

Kazinczy igazságát nem csak az elégetett írások tanúsítják, Dayka költészetének egésze meggyőzően tanúskodik egy valóban szabad szellem erőteljes jelenlétéről. E szellem mutatkozik meg — egyebek között — abban a vonzalomban, amellyel Dayka a heroidák iránt viseltetett. A XVIII. század második felébe ez az eredetileg ovidiusi műfaj új életre kelt és mára már igencsak másodrangúnak számító francia szerzők révén igen nagy népszerűsége tett szert. Más összefüggésben utaltunk már rá, hogy a felvilágosodáskor magyar irodalmában már Dayka előtt megjelent, így az 1770-es éveknek a barokk világképtől erőteljesen távolodó fiatal nemesi írói előtt különleges becsben állt, de művelték olyan világias érdeklődésű pap-költők is, mint Árnys Pál és Verseghy Ferenc. E fiktív verses levelek alaposan eltérnek az ovidiusi ösmintától, főleg a tematikát illetően: hőseik lelkében a szerelmi szenvedély és a vallásos érzés küzdelme áll, amely küzdelem a konformista befejezés ellenére sem konformista. A szenvedély elementáris kitörései és a hit vigasza közötti vetélkedés — mint Báróczi Sándor ifjú barátainak a fordításából is kitétszik — a vallás deklarált fölénye jegyében zárul ugyan, de ez a fölény valóban inkább csak a szavakban nyilvánul meg s egyáltalán nem vág össze a művek egészének kicsengésével, hiszen addig túlságosan sok, a szerelem erejét és a vallásos követelmények életidegenségét drámai módon bemutató kitétel hangzott már el. E heroida-irodalomnak különösen kedvelt hőse a középkor tragikus sorsú szerelmespárja, Abélard és Heloise volt s Dayka legjelentősebb heroidái is éppen a fikció szerint általuk írott verses levelek, amelyeket ő francia mintát követve készített el. A téma Dayka-féle interpretációja talán a legszélsőségesebb, mind a külföldi, mind a hazai előképekhez viszonyítva. S nem csak azért, mert nála Abélard elég nyílt szavakkal idézi fel testi szerelmük beteljesülésének pillanatait („Öledbe rándulék ... Bágyadt sziszegésed hijába vádola / Fölfedtet szemérmed Vénusnak hódola.”) s nem is csak azért, mert a Mindenhatóval szemben nyíltan választja a test bűnös örömét, hanem — főleg — azért, mert (noha megérti kedvese másféle döntését) távol marad attól, hogy megnyugodjon a hitben. Más tényeket figyelembe véve végülis teljesen érthető, hogy Dayka az egrí szeminárium növendékeként is lázadó volt, mint utaltunk rá, ő volt az egyik vezéralakja a diákok között az 1790-ben kirobbant mozgómozgásnak, sőt, e küzdelemben még költői tehetségét is bevetette: gúnyos verseket írt egyházielőljárói ellen, akik viszont az ő prédikációiban mutattak rá rendkívül nagyszámú eretnek gondolat jelenlétére. Ez utóbbi tény azonban nem csak Kazinczy barátjának „láncokból kikölti” gondolkodására világít rá, hanem arra is, hogy ő egyáltalán nem cinikusan viszonyult a vallás kérdéseire. S itt emlékeztetnünk kell a másik barát, Bodnár Antal állítására: Dayka Gábor számára valóban fontos lehetett az egyházi pálya. Ha ebbe belejátszhattak eszleg egzisztenciális szempon-

tok is, kizártnak tekinthető, hogy meggyőződése ellen vállalta volna hivatását: saját jövőjére vonatkozó elképzeléseit nyilván II. József évtizedének közegében, egy merőben új valláspolitikai háttérrel előtt kell elgondolnunk. Azaz: Dayka szabad és lázadó szellem volt ugyan, de a hit kérdéseit illetően egy másfajta — s nem ellentétes — elgondolás birtokában volt az. Társadalmi helyzete inkább a tájékozódásban akadályozta, abban, hogy ezt a másfajta álláspontot megfelelő színvonalon — tehát a lehetőségig ellentmondásmentesen — ki tudja dolgozni. Filozófiai helyzetét így alighanem pontosan fejezi ki a Blumauer után készült *Vallástétele egy igazságra törekvő emberek* című terjedelmes verses értekezése. Alaptézise az, hogy a hit és a tudás két különböző, egymásra vissza nem vezethető, egymást cáfoló és így egymást ostromló birodalmat alkot. E költemény legfontosabb tanulsága azonban nem az, hogy itt egy mindennemű tételes vallástól független ember beszél, de nem is az, hogy távol van egy következtetés szabadgondolkodástól, hanem az, hogy a két világ, a hit és a tudás két, egyformán érvényes, következtetésképpen egymást kizáró érték-világ foglalatoként áll szemben egymással. Dayka számára a választás lehetősége láthatóan éppen olyan távol van, mint az, hogy ebben a helyzetben — a kantiánus bölcsélet szellemében — az emberi gondolkodás szükségszerű határait ismerje fel. A költemény tanulmányai bizvást általánosíthatók, az utolsó sor („Vedd el vagy a hitet tőlem, vagy eszemet”) pedig olyan vagy-vagy helyzetet tár fel, amelyben feltételezésünk szerint Dayka egész költészetét befolyásoló diszpozíció alapját kell meglátnunk, a hajlamát, hogy bizonyos pillanatokban a világias vonzalmak szélsőséges lázadójaként álljon előtűnk s a hajlamát, hogy más pillanatokban nagyon is erőteljes büntudat ébredjen benne e lázadás miatt.

Ez a büntudat nem igazán tiszta s főképpen nem állandó és intenzív, de elégséges ahhoz, hogy amikor megjelenik, valóban súlyos bűn tudataként jelenjék meg (elvégre a hívó mond ítéletet a hitetlen felett) és vezeklésre készítse a költőt az örökre elvesztett „virtus” — a hívó erénye — miatt. Dayka „titkos bű”-ja tehát nem üres póz, nem kiszámított hatáselem, hanem a lelkiismeretfurdalás bánata, olyan szomorúság, amelyet a valálatalanság bűnétől való megkönnyebbülés reményében vett magára a költő: ezért „kimagyarázhatatlan”, ezért lebeg s ezért olyan erőteljes. Igaz, alaposan túlszínezett, irodalmias, sőt, irodalmiaskodó formában megjelenített bánatrol van szó, de alapja valóságos és átélt nyugtalanság, amelynek hitelességében akkor sincs jogunk kételkedni, ha e bánat igazi tartalma az elmondottak szellemében a vezeklők megkönnyebbülése és nem maga az elementáris fájdalom.

Gábor Dayka (1768–1796)

DER POET DES GEHEIMEN KUMMERS

Der nach einem unglücklichen Lebensweg früh verstorbenen Gábor Dayka gehört den begabtesten Dichtern des ausgehenden 18. Jahrhunderts an. In der ungarischen Literaturgeschichte ist er der bedeutendste Vertreter der literarischen Empfindlichkeit. In manchen Interpretationen wird die traurige Stimmung seiner Gedichte mit seinem persönlichen Lebensweg in Zusammenhang gestellt, von anderen und neueren Forschern wird der direkte Zusammenhang von Leben und Werk abgelehnt und in den empfindlichen Gedichten die bewussten Wirkungselemente aufgezeigt. In diesem Aufsatz wird das Wesen der Traurigkeit in dem Oeuvre des Dichters aus einer anderen Sicht bestimmt, die beiden Möglichkeiten der bisherigen Interpretationen d.h. die Motivation der Biographie und die bewusste Anwendung von affekterregenden Elementen werden gleichfalls zurückgewiesen. Die empfindliche Thematik der Dichtkunst von Dayka kann mit den auch bei anderen zeitgenössischen Dichtern registrierbaren Lebensfragen in Zusammenhang gebracht werden. In diesen Gedichten äußert sich eine Persönlichkeit, die sich gegen die Moral der traditionellen Religiosität erhebt aber sich aus philosophischer Hinsicht von den Normen der religiösen Weltanschauung trotzdem nicht befreien kann. In der empfindlichen Richtung seiner Dichtkunst ist also die Manifestation des immer vorhandenen aber manchmal zum Ausdruck gebrachten Schuldbewusstseins zu suchen.

Különnyomat az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXVII. 1991. kötetéből
Felelős kiadó: a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja